

Milyen a jó közgazdaságtan? Töprengések Wagener könyve kapcsán

Hans-Jürgen Wagener: *Wirtschaftsordnung im Wandel. Zur Transformation, 1985-2010.* Metropolis Verlag, Marburg, 2011, 286 o.

Negyedszázad fejleményeit elemzi nemrég megjelent, legújabb kötetében Hans-Jürgen Wagener, a nemzetközileg egyik legelismertebb német közgazdász. Sok éven át a neves groningeni egyetem professzora volt, ahol egyebek mellett Bart van Ark, a növekedésmélet és Angus Maddison, a történelmi statisztika jeles alakja is működött. A rendszerváltozáskor visszatért szülőhazájába, s az Europa-Universität Viadrina közgazdasági karának megalapítójaként kiemelkedő szerepet töltött be a korszerű közgazdasági képzés és kutatás kiépítésében, a keletnémet egyetemi rendszer nyugatosításában. És nem mellesleg, a Verein für Socialpolitik, a német közgazdasági társaság keretében a gazdasági rendszerek működése és átalakítása, a kelet–nyugati összehasonlítások, átvételek, tapasztalatok és tanulságok elemzőjeként a gazdaság nyugati, keleti és átmeneti modelljeinek vizsgálata témakörében alkotott. Ezeket a műveket Angliában, Magyarországon és szerte a világon ismerik, megjelentetik és tananyagokban is használják – igaz, nem a makro- és mikroökonomia bevezetésére szorítókozó tömegképzésben. Némely írása magyarul is megjelent, s Kornai János önéletrírásának német fordításában* jeleskedve nyugállományban is betölti azt a híd szerepet, amit a magyar és a nyugati közgazdaságtan közt – egyebek mellett az *Acta Oeconomica* szerkesztőbizottsági tagjaként – hosszú ideje játszik.

A jelen kötet nem szokványos monográfia, nem is tanulmánykötet. A szerzőnek e kérdéskörben készült legfontosabb elemzéseinek egyfajta aktualizálása és foglalata. A német közgazdaságtanra jellemző erős történelmi és intézményi orientáció a főáramú elemzési szemlélet és módszerek elismerésével és alkalmazásával társul. A kötet elején ezért olyan írásokat találunk, amelyek az átalakulás – sok tekintetben máig lezáratlan – folyamatát történelmi dinamikájában mutatják be. Az átalakulás mint történelmi folyamat, a peresztorjka mint a sikertelen, téves előfeltevésekre épített átalakítási kísérlet, valamint a szocialista rendszer megreformálhatatlansága – ez a három visszatekintő fejezet adja a könyv első részét. A szerző eszmefuttatásaiban elkerüli az elemzők többségét jellemző kétfajta egyoldalúságot. Egyrészt a térséggel foglalkozó – szovjetológiai – írásokat jellemző közéletést, ami a helyi sajátosságok túlhangsúlyozására vezet, és minden általános(ítható) gondolatot tagad. Például a közepes fejlettségből vagy az érdekcsoportok által foglyul ejtett államból, valamint a szabálykövetés hiányából adódó jeleket, amelyek a gyengén fejlett országokat jellemzik, és nem antropológiai sajátosságokból adódnak. Másfelől viszont elkerüli a főáramú elemzésben a formalizmus egyeduralmának következtében gyakori, sőt elkerülhetetlen túláltalánosításokat is. Miközben igaz, hogy a szovjet rendszer romjain egészen sajátos, sehol és soha nem tapasztalt kihívások adódtak, az sem tagadható, hogy rendszerek leváltására és átalakítására „máskor máshol” is sor került, a francia forradalomtól az épp most folyó kínai átalakulásokig bezárólag.

A második fő rész a rendszerváltozás alapkérdéseit taglalja. A tervtől a piacig vezető átmenet útját bemutató 5. fejezetben a szerző a rendszertervezők által konstruált és a spontán folyamatok, a gazdaság és a politika sajátos és ellentmondásos viszonyát mutatja

*Kornai [2005] németül várhatóan összfel jelenik meg Wagener fordításában (a szerkesztő).

be. Kiemeli: a bizalom – bár racionálisan nem várható és tétélezhető – az átalakulás egészének sikere szempontjából perdöntő jelentőségű. Hiszen ha kialakul, társadalmi szinten önerősítő kedvező folyamatokat indíthat el, például a jogkövetés és az árstabilitás terén, míg a fordítottja a legszebben megrajzolt gazdasági alkotmányt is lejárhatja, és a széteső rendszerből örökölt tévutakra, az alacsony egyensúlyi pályájára viszi.

A német közgazdaságtanra jellemző módon a szerző nagy súllyal szól a gazdaságilag előre vivő megoldások társadalmi elfogadásának követelményéről. A 6. fejezetben – főképpen a keletnémet fejlődésnek a többi közép-európai országéval való egybevetése alapján – azt kérdezi, mi az oka a folyamattal szemben szinte már kezdettől fogva kialakult s a két évtized alatt csak felerősödött kiábrándultságnak. Szerteágazó gondolatmenete az egyértelműen csak a jóléti mutatókra szűkítő, szokványos elemzések éles kritikájához vezet. Hiszen Kelet-Németországban a termelékenység növekedését, illetve a foglalkoztatási és vállalkozási esélyeket messze meghaladó, ugrásszerű javulást hozott a nyugati tartományok össztermékének öt százalékát (az uniós transzferek arányának ötszörösét) immár két évtizede jellemző egyoldalú, viszonzatlan átutalás. Igen, ez jól mutatja, hogy *a gazdaság dinamizmusát aligha lehet a bevezető tankönyvek három tényezőjének mechanikus összegzésével magyarázni*, hisz azzal az egykori NDK területén sosem volt baj. Annál nagyobb gondot jelent a csak az újabb közelítésekben megfelelő súllyal kezelt puha tényezők, így a várakozások, a vállalkozó készség, az emberi tőke,¹ a gazdasági szabadság² és az értékrend kérdése.

Végül igen hasznos a második részt záró, a vállalati kormányzás és a magántulajdon, vagyis *a piaczgazdaság hatékony és kevésbé hatékony formáit nemzetközi egybevetésben bemutató* 7. fejezet. Ebben a szerző óv attól az elterjedt leegyszerűsítéstől, ami a minél nagyobb/kisebb magántulajdon, a minél több/kevesebb külső stratégiai tulajdonos és a minél gyorsabb/lassúbb átmenet hamis kettőseiben próbálta (és próbálja) meg mérni egy komplex és főképp minőségi elemeket tartalmazó, társadalmi folyamat kimenetelét. A szerző óv attól, hogy elhiggyük: *némely sikeres megoldás átvétele* a kísérő feltételek és a társadalmi elfogadottság híján is *közvetlen és jelentős teljesítményjavuláshoz vezethet*. Az EBRD mutatói ezért hasznosak, de bizonyára egysíkúak, mert egy elképzelt ideálhoz, illetve egy más viszonyokra méretezett átlaghoz, nem pedig az adott összefüggésben legjobbhoz viszonyít.

A harmadik fő rész *az állam és a piac viszonyát általános és konkrét szinten* egyaránt taglalja. A 8. fejezet a mára már általánosan ismertté, ámde nem bevetté vált *jó kormányzás* fogalma köré épül. Miközben ezt a fogalmat a Világbank számos konferenciája és publikációja némileg túlhasználta, Wagener elemzésében megmarad a lényeg. Az a felismerés, hogy *a jó kormány teljesítménye nem mérhető egy-két, tetszőlegesen választott és többnyire mennyiségi mutatón*. Ez valódi, minőségi és mutatókkal csak töredékesen megközelíthető tartalom, mint a kereskedelmi jogban a középkor óta használatos „rendes kereskedő gondossága” vagy az orvoslásban – különösen a műhibapereknél kényes – a „tőle elvárható körülmények és együttműködés” fogalma.

Wagener joggal küzd a „minél kisebb, annál jobb” és ennek ellentétéként „minél többet intézkedik, annál elkötelezettebb” kormányzat ideája és gyakorlata ellen. Hosszan és alaposan érvel amellett, hogy hatékony piac és a tőle elvárható jóléti többlet nem jön létre szakszerű irányítás és erős kormányzat híján, ami képes és hajlandó is ellenállni a részérdekek nyomásának

¹ Jegyezzük meg, hogy az elmúlt két évtizedben többen hagyták el a keleti tartományokat a belső vándorlással, mint az NDK főnnállásának négy évtizede alatt, különösen a fiatal és vállalkozókész emberek.

² Közismert, hogy a nyugatnémet gazdaság az 1980-as évek végére már az egyik leginkább „koordinált”, azaz túlszabályozott modellt valósította meg, a bérezéstől a lakbérékig, amit a keletnémet területen további – szociális szempontú – megkötések és transzferek is további torzítottak.

E tézis jelentőségét bizonyítja az orosz átmenet úttévesztésével foglalkozó 9. fejezet. Ebben a szerző – sokunkkal együtt – azt kérdezi: mi akadályozta meg Oroszországot abban, hogy a néhai Jegor Gajdar kedvelt szójárása szerint „normális országgá” váljék? Hiszen a reformerők egyértelműen erre törekedtek. Wagener történelmi, társadalmi, kulturális és kormányzati tényezőket összegezve emeli ki a hosszú távú pályafüggőség jelentőségét. Némi hiányérzetet kelthet, hogy nem támaszkodik a hasonló szellemben érvelő s e sorok szerzője szerint az eddigi legátfogóbb monográfiát megjelentető Stefan Stefan Hedlund munkájára (*Hedlund [2005]*). E fejezetben különösen erős az a gondolati szál, ami óv az elvileg optimális, az adott viszonyokba azonban nem illeszthető megoldások szorgalmazásától.

Végül éppen ebben az összefüggésben izgalmas az EU *horgonyszerepéről* szóló 10. fejezet. Ebben Wagener úgy érvel, hogy a történelmi adottságoktól nem függetlenül, de azokat felerősítve és konkrét mederbe terelve az EU-tagság – különösen az oda vezető út – meghatározóvá vált a közép-európai és a balti térség sikeres rendszerváltozásában, a tartós növekedési pályára állításában és az új intézmények megszilárdításában. Ehhez szükség volt az elit konszenzusára, amit *jórészt az EU hozott létre – kívülről. Nem is csodálkozhatunk ezért – tehetjük hozzá –, hogy a csatlakozást követően, nagyjából 2002 óta eltelt évtizedben ez a megegyezés felbomlott.* Különösen szembeötlő ez a nagyobb súlyt képviselő, önazonosságukban nem kételkedő közép-európai tagállamokban.

Az euroszkeptizmus terjedése pedig nyilván új pályára terelte térségszerte a gazdaságpolitikai diskurzust, korábban kizárt felvetések is szalonképesekké váltak. Az euró krónikus be nem vezetése – nyilvánvaló gazdasági előnyei ellenére – jól szemlélteti e horgonyszerep megszűntét és ennek közvetlen következményeit a döntéshozatalra. Jól látható, hogy a tisztán a *homo oeconomicusra* építő gazdasági és politikai elméletek magyarázó ereje bizony igen gyenge. Mi több, már a legáltalánosabb szinten sem lehetséges néhány közhelyszerű – úgymond racionális – felvetés axiomatikus megfogalmazása alapján megérteni az immár évtizede zajló történéseket.

A negyedik fő rész (11–12. fejezet) *az átmenet szociális összefüggéseit* taglalja a keletnémet különút és a komparatív szociálpolitika síkján. A keletnémet esetben az azonnali valutaunió – ahol az árfolyam a fogyasztói szempontot egyoldalúan előtérbe helyezte – és a versenyképtelen, merev iparszerkezet együttesen a termelés és a foglalkoztatás összeomlásához vezetett. Érdekes kérdés, hogy az intézményi transzfer és a kulturális, nyelvi közösség megléte, a jelentős uniós és nyugatnémet átutalás, a tartományok közti – alkotmányban rögzített – pénzügyi szolidaritás *együtt sem tudták ellensúlyozni az első kedvezőtlen sokkot.* Sőt ez később sem maradt kezdeti, egyszeri megrázkódtatás – az innováció és a vállalkozások kibontakozását azóta sem lehet sikertörténetként jellemezni.

Wagener részletesen bemutatja, hogy a keletnémet átlagpolgár a többi átalakuló országban élő sorstársainál sokkal jobban járt, hisz az egy főre jutó fogyasztás elérte a nyugatnémet érték 90-95 százalékát. Mégis: a keletnémet lakosság túlnyomó része kisemmizettnek és gyarmatosítottnak érzi magát, sőt adatai szerint a demokráciával is egyharmadnál kevesebben azonosulnak.³ Míg a többi közép-európai országban a növekvő különbségek egyben növekvő esélyeket is jelentettek – a siker, a kiugrás, a sajátos életvitel esélyét –, a keletnémetek többsége mindennek csak az árnyoldalait látja. Ez pedig a „politika elsődlegességét” hirdető megoldások racionalitást utólag is megkérdőjelezi.

Érdekes a keleti és nyugati szociálpolitikáról, különösen a nyugdíjrendszerről szóló zárófejezet. A szerző bemutatja, hogy a *szocialista „jóléti állam” elvileg sem hozható közös nevezőre a szociális piacgazdasággal.* Joggal emlékeztet arra, hogy a szociális kiadások részaránya és a többi mennyiségi mutató csak igen töredékes képet ad az ellátások termé-

³ Ez a magyar és a közép-európai jellemző értékektől elmarad, és a posztsovjet térséget idéző adat.

szetéről és minőségéről. Ugyanakkor a szerző óv attól, hogy öregedő társadalmakban akár kizárólag privatizálással, akár a korlátlan állami szerepvállalással véljék megoldhatónak a nyugellátások ügyét.

Már e töredékes ismertető is érzékeltetheti, hogy a rendszerváltozás negyedszázada jelentős kihívás elé állította a közgazdaságtant, *mind tartalmi, mind módszertani oldalról*. Aligha véletlen, hogy Wagener professzor izgalmas kötete abba a gondolati áramba épül, ami filozófiai, elemzési és eszközrendszeri oldalról egyaránt azt taglalja, mit adott az átalakulás egyedi történeti tapasztalata, a társadalomtudományban igen ritka *kísérletezés lehetősége a közgazdaságtan egésze számára?* (Kornai [2005], Ellman [2009], Csaba [2009], Speechler [2010]). Ezek a kérdések nyilván nem válaszolhatók meg a szokásos axiomatikus módon, vagyis hogy az elmélet csak gyakran ismétlődő folyamatokat vizsgálhat, mert különben nincs mód a matematikai formalizálásra.

Ez a tapasztalat hozzáadódik a 2007–2009 közti globális pénzügyi válság kapcsán világszerte megfogalmazódó *önértelmezési és kiűtkeresési törekvésekhez*. Míg a főáram némely ikonikus képviselői – például Thomas Sargent szerint a tudomány „köszöni, jól van” (Rolnick [2010]) – ez az önigazoló, sőt a gyakorlat megfigyelője számára már-már autistának tetsző megállapítás a szellemi termékeket termelők és fogyasztóik egyre szűkebb köre számára elfogadható. Az ideák fogyasztói – a közintézmények, a döntéshozók, a nagybankok és cégek – egyre kevésbé vevők a magát tisztán formalizált módszertanként értelmező, az elméleti tanszékeket világszerte uraló megközelítésre. A „termelői” oldalon is szaporodnak azok a hangok, amelyek a válság kapcsán a tudományszak egészét, különösen a második világháború után kialakult irányzat egészének felülvizsgálatát sürgetik (Lawson [2009], Caballero [2010]).

A tudományág egészében mindig is jelen voltak a heterodox irányzatok – az osztrák iskolától a régi vágású keynesianizmusig –, amelyeket az oktatásból bizonyos módszerességgel irtottak ki (egyebek mellett az elmélettörténet kiiktatásával és az elméleti képzés időbeli összecsugorításával) szerte a világon.⁴ Ezek az irányzatok most kemény küzdelmet folytatnak a tantermekbe való visszajutás esélyéért, és a szakma megtépázott társadalmi tekintélyének védelme érdekében is.

Ami talán újszerű, az az, hogy a főáramból indult, nem egyszer Nobel-díjasok által képviselt elemzések sorában is egyre erősödik az a meglátás, hogy a leegyszerűsítő modellekre építő, *a valóság komplexitását semmibe vevő megközelítéseket fel kell adni*. Joseph E. Stiglitz elnöki iránymutatásában kimondottan erre szólít fel (Stiglitz [2009] 293–296. o). Nem a mérés, a számolás és a modellezés elvetésére – ezt józan székértő nem is teheti –, hanem a cél és eszköz hagyományos viszonyának helyreállítására. Hasonlóképpen nagy port felvert elemzésükben Akerlof–Shiller [2011] a lélektani, érzelmi és látszatjelenségek döntésekben játszott szerepét, ezen keresztül az információ feldolgozásának nehézségeit, vagyis a játékszabályok – az intézmények – jelentőségét emelik ki.

Hans-Jürgen Wagener kötete alkalmat ad a magyar közgazdászoknak és *a gazdasági felsőoktatás alakítóinak is az önvizsgálatra*. Milyen is a jó közgazdaságtan? – kérdezhetjük. Nos: gondolnánk, mindenekelőtt releváns, azaz *a gyakorlatban nálunk – és nem a világ bármely pontján bárki által – hasznosítható ismeretek tárháza*. A kötet visszatérő eleme az, hogy a főáramban bevetté vált optimalás helyett a kontextualitást, az egyes megoldások összefüggésbe helyezését emeli ki. Hisz mi más magyarázhatja – érvel joggal – azt, hogy az azonos gazdasági rendszer és politikai keret Adenauer és Erhard idején működött,

⁴ Nálunk ez a bolognai folyamat keretében egészen szélsőséges formát öltött. A közgazdaságinak hívott oklevelek túlnyomó részéhez olyan kevés közgazdaság-elméleti, módszertani és történeti alapozás szükséges, ami alatt a mai főáram megértéséhez szükséges matematikai ismeretek, illetve a heterodoxok értelmezéséhez szükséges történeti ismeretek elvileg sem halmozhatók fel. Mesterszakon, majd a doktori iskolák jó részében ugyanazon tankönyvekből ugyanolyan jellegű képzés folyik, indokolatlan sürgetettséggel és gyakorta mellőzve az elmélyülést.

Kelet-Németországban viszont csődöt mondott, hisz sem az elvándorlást nem akadályozta meg, se az endogén növekedés feltételeit nem hozta létre.

Wagener a hagyományos közgazdaságtanban még ismert – de azóta *intézményesen elfelejtett* – *olyan tényezők* szerepére hívja fel a figyelmet a magyarázatban, mint a világkonjunkctúra alakulása, a társadalmi elfogadottság szerepe, a kormányzás minősége, és mindeztől nem függetlenül a társadalmon belüli együttműködést megalapozó vagy azt épp ellehetetlenítő mozzanatok jelentősége.⁵ Míg a szociális piacgazdaság kiépítése jelentősen támaszkodhatott a német társadalomban nyíltan és hallgatólagosan alapértéknek tekintett konszenzuskeresésre, az 1990-et követő évtizedekben az anómia, az elidegenedés és a közhatalomtól való egyoldalú függőség magatartásmintái állandósultak a keleti tartományokban.

Wagener írásában elkerüli a *pályafüggőség két, jól ismert félreértelmezését* is. Egyfelől: a múlt nem tereli olyan utakra a gazdaságpolitikát, hogy annak ne lehetne választási szabadsága és így felelőssége is minden időpontban. Másfelől ez a szabadság messze nem oly korlátlan, mint az emlékezetétől és politikai-intézményi keretétől megfosztott, steril főáramú közelítés gondolná. Utóbbi – már-már a tervgazdaságot idézően – oly módon próbált új megoldásokat konstruálni, hogy a befogadó közeg lényegében minden vonásától elvonatkoztatva kereste az optimumot. Pedig a legegyszerűbb orvosi kezelésénél is alapvető a kórtörténet ismerete, akárcsak a beteg sajátos érzékenységeinek és – esetleg legyengült – ellenálló képességének gondos figyelembevétele.

Bizonyára évtizedeken át vita tárgya lesz még az, hogy a térségünk viszonyait folyamatosan és alapjaiban *átalakító folyamatokban mekkora szerepük volt az ideáknak*, a szellemi divatoknak, a Nyugathoz való hasonulás – sokszor bizony túlbuzgó – törekvésének és a centrum országok szellemi exportjának. Azt bizonyára állíthatjuk,⁶ mert jól dokumentált tény, hogy a közgazdasági oktatásban és rajta keresztül – már csak a nemzedéki váltás miatt is – a gyakorlatban egyre nagyobb szerepet játszott a samuelsoni neoklasszikus szintézisre építő képzés és az általa befolyásolt gondolkodásmód. Ettől pedig nem független, hogy a tudomány egészében – és persze az előmenetelben is – meghatározóvá vált a tudással szemben a tudás látszata, a szakma korlátainak el nem ismerése (Caballero [2010]).

Wagener professzor kötete ismét emlékeztethet arra, hogy a magyar horizont számára hasznos lehet(ett volna) a hozzánk sok tekintetben közelebb álló, kérdésfeltevéseiben és válaszaiban is ismerősebb német ordoliberalis megközelítés alkalmazása. *Ebben az intézmények szerepe kitüntetett*. Ugyanakkor az átmenet közgazdasági lényege szempontjából perdöntő mozzanatok, így például a szabad árképzés és szerződés, a tulajdoni viszonyok stabilitása és a jogállamiság nem játszik kisebb szerepet, mint az angolszász ihletésű irányzatban. Igaz, ebben nem kap központi szerepet az egyensúly, nincs mikroalapozás, viszont rendszeres a valóság mérlegén való megmértetés.

Megnyugtatónak mondhatjuk ezért, hogy a hagyományosan kísérleti alapon álló természet- és élettudományok mellett immár a leginkább *formalizált és elvont atomfizikában sem kétséges, hogy az elmélet koherenciája kevés a tudományossághoz*: ahhoz még a gyakorlati tesztelés, és utóbbi eredményeinek az elméletbe való visszacsatolása is szükséges (Trócsányi [2008]). A jelen gondolatmenet alapjául szolgáló kötet azt igazolja: ez ugyan nehéz, de korántsem megoldhatatlan feladat a ma közgazdász számára. A valóság ugyanis – mint az ördög –, ha kidobják az ajtón, visszajön az ablakon. Pénzügyi válságok és társadalmi robbanások, lemaradás és elvándorlás formájában. Nehéz lenne tagadni, hogy e történet rólunk is szól.

⁵ Utóbbi gyakorlati jelentőségét emelte ki a Tárki nagy visszhangot keltett értékvizsgálata (Tóth [2009]), ami-ben a magyar értékrendben erősödő keleties vonásokat igazolja az önképünket formáló nyugatias hivatkozások ellenében.

⁶ Részletesen igazolja ezt Bourguignon és szerzőtársai [2007], Aligica–Evans [2010].

Hivatkozások

- AKERLOF, G.–SHILLER, R. [2011]: *Animal Spirits, avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban*. Fordította: Felcsúti Péter, Corvina, Budapest.
- ALIGICA, D. P.–EVANS, A. J. [2009]: *The Neoliberal Revolution in Eastern Europe: Ideas in the Transition from Communism*. Edward Elgar, Cheltenham.
- BOURGUIGNON, F.–ELKANA, Y.–PLESKOVIC, B. (szerk.) [2007]: *Capacity Building in Economics Education and Research*. The World Bank, Washinton–New York.
- CABALLERO, R. [2010]: *Macroeconomics after the Crisis: Time to Deal with the Pretense-of-Knowledge Syndrome*. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 24. No. 4. 85–102. o.
- CSABA LÁSZLÓ [2009]: *Orthodoxy, Renewal and Complexity in Contemporary economics*. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, Vol. 7. No. 1. 51–72. o.
- ELLMAN, M. [2009]: *What did the Study of Soviet Economy Contribute to Mainstream Economics?* *Comparative Economic Studies*, Vol. 51. No. 1. 1–19. o.
- HEDLUND, S. [2005]: *Russian Path Dependence*. Routledge, London.
- KORNAI JÁNOS [2005]: *A gondolat erejével*. Osiris, Budapest.
- LAWSON, T. [2009]: *The Current Economic Crisis: its Nature and the Course of Academic Economics*. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 33. No. 4. 759–777. o.
- ROLNICK, A. [2010]: *Modern Macroeconomics under Attack Interview with Thomas Sargent*. Federal Reserve Bank of Minneapolis, szeptember http://www.minneapolisfed.org/publications_papers/pub_display.cfm?id=4526.
- SPEECHLER, M. [2010]: *The Five Biggest Questions about the Chinese Economy*. *Comparative Economic Studies*, Vol. 52. No. 1. 1–17. o.
- STIGLITZ, J. E. [2009]: *The Current Economic Crisis and Lessons for Economic Theory*. Presidential Address. *Eastern Economic Journal*, Vol. 35. No. 2. 281–296. o. http://www2.gsb.columbia.edu/faculty/jstiglitz/download/papers/2009_Current_Economic_Crisis_EEA.pdf.
- TÓTH ISTVÁN György [2009]: *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságerzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében. A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei című kutatás zárójelentése*. Tárki, Budapest, http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_elemzeszaro_toth.pdf.
- TRÓCSÁNYI ZOLTÁN [2008]: *Hogyan fejlődik a természettudomány? Előadás – nemcsak fizikusoknak – akadémiai székfoglaló előadás*. MTA, Budapest, <http://debszem.unideb.hu/pdf/dsz2009-1/02Trocsanyi.pdf>.
- WAGENER, H.-J. [2008]: *J. Kornai, By Force of Thought, Irregular Memoirs of an Intellectual Journey* (MIT Press, Cambridge, MA, London). *EconPapers*, Vol. 32. No. 3. 303–306. o.

Csaba László